

**5.5 / 5.1 ПРАВО**  
**5.5 / 5.1 ҲУҚУҚ**  
**5.5 / 5.1 LAW**

---

**5.5.1 НАЗАРИЯ ВА ТАЪРИХИ ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ; ТАЪРИХИ ТАЪЛИМОТ ДАР  
БОРАИ ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ**

**5.5.1 ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ПРАВА И ГОСУДАРСТВА; ИСТОРИЯ УЧЕНИЙ  
О ПРАВЕ И ГОСУДАРСТВЕ**

**5.5.1 THEORY AND HISTORY OF LAW AND THE STATE; HISTORY OF  
DOCTRINES ON LAW AND THE STATE**

**5.1.1 ТЕОРЕТИКО-ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРАВОВЫЕ НАУКИ**

**5.1.1 ИЛМҲОИ НАЗАРИЯВӢ-ТАЪРИХИИ ҲУҚУҚӢ**

**5.1.1 THEORETICO-HISTORICAL-JURIDICAL SCIENCES**

**УДК 341.9**

**DOI 10.24412/3005-8023-2026-3-5-13**

**МАСОИЛИ НАЗАРИЯВӢ-ҲУҚУҚИИ  
ЯГОНАСОЗИИ САНАДҲОИ  
МЕӢЁРИИ ҲУҚУҚИИ ҲУҚУҚИ  
БАЙНАЛМИЛЛИИ ХУСУСӢ ДАР  
МУНОСИБАТҲОИ ҲУҚУҚИИ  
ИҚТИСОДӢ ВА ХОҶАГИДОРӢ:  
ҶАНБАҲОИ ТАЪРИХӢ - ҲУҚУҚӢ**

*Муҳаммадиев Изатулло Сайфуллоевич,  
д.и.ҳ., профессори кафедраи назария ва  
таърихи давлат ва ҳуқуқи ДДҲБСТ; Амонов  
Аминҷон Ҷамолович, унвонҷӯи кафедраи  
назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқи  
факултети ҳуқуқшиносии ДДҲБСТ  
(Хуҷанд, Тоҷикистон)*

**ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ  
УНИФИКАЦИИ НОРМАТИВНЫХ  
ПРАВОВЫХ АКТОВ  
МЕЖДУНАРОДНОГО ЧАСТНОГО  
ПРАВА В ЭКОНОМИЧЕСКИХ И  
ХОЗЯЙСТВЕННЫХ  
ПРАВООТНОШЕНИЯХ: ИСТОРИКО-  
ПРАВОВОЙ АСПЕКТ**

*Мухаммадиев Изатулло Сайфуллоевич,  
д-р юрид. наук, профессор кафедры теории и  
истории государства и права ТГУПБП;  
Амонов Аминджон Джамолович, соискатель  
кафедры теории и истории государства и  
права юридического факультета ТГУПБП  
(Худжанд, Таджикистан)*

**THEORETICAL AND LEGAL ISSUES  
REGARDING THE UNIFICATION OF  
PRIVATE INTERNATIONAL LAW  
INSTRUMENTS IN ECONOMIC AND  
COMMERCIAL LEGAL RELATIONS:  
A HISTORICAL-LEGAL  
PERSPECTIVE**

*Mukhammadiev Izatullo Saifulloevich, doctor in  
Law, professor of the department of theory and  
history of state and law under the TSULBP;  
Amonov Aminjon Jamolovich, applicant of the  
department of theory and history of state and law  
under the TSULBP (Khujand, Tajikistan)  
e-mail: amonzoda77@bk.ru*

*Масъалаҳои назариявӣ-ҳуқуқии ягонасозии санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҳуқуқи байналмиллалӣ хусусӣ дар муносибатҳои ҳуқуқии иқтисодӣ ва хоҷагидорӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Зикр гардидааст, ки ногузирии ягонасозию ҳамоҳангсозии қонунгузорию дар ҷараёни ташиаккули қонунгузорию давлатҳои аз ҷиҳати сиёсӣ мустақил, аз ҷумла Тоҷикистон таҳаввулотӣ бунёдии ҷомеа, ки соҳаҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангиро фаро мегиранд ва татбиқи ислоҳоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ, инчунин зарурати ҳалли масъалаҳои муҳочират ва ҳамгироии иқтисодӣ маишрӯт месозад. Таъкид*

шудааст, ки зарурати яғонасозии меъёрҳои ҳуқуқӣ бо таъмини возеҳӣ, дақиқӣ ва пайдарпайии мантиқии қонун робитаи зич дорад. Яғонасозӣ санади ҳуқуқиро сода ва ҳаҷми онро кам мекунад, унсурҳои нусхабардориро аз байн мебарад, дарки дуруст ва татбиқи муқаррароти ҳуқуқиро осон месозад ва дар баъзе мавридҳо тафриқабандии аз ҳад зиёдро рафъ менамояд. Таъкид мешавад, ки раванди таҳия, мувофиқасозӣ ва қабули санади меъёрии ҳуқуқии типӣ (моделӣ) хеле тулонӣ буда, қабули он аз ҷониби ҳар як кишвари ҷомеаи ҷаҳонӣ метавонад вақти зиёдеро талаб кунад. Чунин усули яғонасозӣ наметавонад ба ҳадафи танзими императивӣ ва саривақтии равандҳои ҳамгирӣ дар доираи сиёсати иқтисодии хориҷии кишварҳои алоҳида ва ҷомеаи ҷаҳонӣ дар маҷмӯъ хизмат кунад; зеро дар шароити иқтисоди бозоргонӣ ва муносибатҳои бозорӣ, ба инобат гирифтани мутазаррикии мавқеи ҳар як шарик аҳаммияти муҳим дорад.

**Калидвожаҳо:** яғонасозӣ; муносибатҳои ҳуқуқӣ; ҷамоҳангсозӣ; усулҳои яғонасозӣ; муносибатҳои ҳуқуқии иқтисодӣ; яғонасозии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ; меъёрҳои ҳуқуқӣ байналмилалӣ хусусӣ

Пронализированы теоретико-правовые проблемы унификации нормативно-правовых актов международного частного права в экономических и хозяйственных правоотношениях. Отмечается, что неизбежность унификации и гармонизации законодательства политически независимых государств, в том числе Таджикистана, обусловлена коренными преобразованиями в общественно-политической, социально-экономической и культурной жизни, реализацией социально-экономических реформ, решением проблем миграции, экономической интеграцией. Подчеркивается, что необходимость унификации норм права связана с обеспечением четкости, строгости и логичности закона. Унификация упрощает правовой материал, уменьшает его объем, исключает элементы дублирования, содействует правильному пониманию и применению правовых предписаний, в ряде случаев устраняет чрезмерную дифференциацию. Утверждается, что разработка, согласование и принятие типового (модельного) нормативно-правового акта является длительным процессом, а его принятие в каждом государстве может продолжаться довольно долго. Такой способ унификации не может служить для гибкого и оперативного регулирования интеграционных процессов в ходе осуществления внешнеэкономической политики каждым государством и мировым сообществом в целом, поскольку в рыночной экономике и рыночных отношениях необходимо иметь в виду мобильность позиции каждого из партнеров.

**Ключевые слова:** унификация; проблемы унификации; гармонизация правоотношений; способы унификации; унификация нормативных правовых актов; нормы международного частного права

The article analyzes theoretical and legal issues regarding the unification of regulatory legal acts of private international law within the context of economic and business legal relations. It is noted that the inevitability of the unification and harmonization of legislation in politically independent states—including Tajikistan—is driven by fundamental societal transformations in socio-political, socio-economic, and cultural life, the implementation of socio-economic reforms, the resolution of migration-related issues, and economic integration. It is emphasized that the need to unify legal norms is linked to ensuring the clarity, precision, and logical consistency of the law. Unification simplifies legal material, reduces its volume, eliminates duplication, facilitates the correct understanding and application of legal provisions, and, in some instances, removes excessive differentiation. It is argued that the process of developing, harmonizing, and adopting a model regulatory legal act is quite lengthy, and its adoption by individual states within the global

*community can take a considerable amount of time. Therefore, this method of harmonization cannot serve the goals of flexible and prompt regulation of integration processes within the framework of the foreign economic policies of individual states and the global community as a whole, since, in the context of a market economy and market relations, it is essential to take into account the need for each partner to maintain a flexible stance.*

**Key-words:** *unification; legal relations; harmonization, methods of unification, unification of normative legal acts; norms of private international law*

**Саҳми муаллифон:**

*Муҳаммадиев И.С. – таҳлили асосҳои умуминазариявии ягонасозии меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ дар давраҳои мухталифи таърихӣ;*

*Амонов А.Ҷ. – омӯзиши равандҳои таъсиррасонии меъёрҳои байналмилалии эътирофнамудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ягонасозии меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ, тартиби қабули санадҳои меърии ҳуқуқии ватанӣ ҳангоми ягонасозии меъёрҳо, омӯзиши шаклҳои ягонасозии меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ.*

Ягонасозии меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ дар қонунгузории Тоҷикистон дорои хислатҳои худ буда, марҳилаи гуногуни рушдро гузаштааст. Ҳадафи омӯзиши давраҳои таърихӣ рушди ягонасозии меъёрҳои ҳуқуқӣ дар чунин шакл ифода меёбад, ки «дорои аҳамият бошанд ва бо истифода аз онҳо манзараи таърихӣ ба таври илмӣ барқарор гардида, робитаҳои дохилии воқеиятҳои таърихӣ ошкор карда шаванд, то ҳолати муосир ҳамчун натиҷаи мантиқии ин равандҳо ба вуҷуд ояд» [10, с.31].

Ягонасозии меъёрҳои ҳуқуқӣ дар шароити Тоҷикистон таърихи тулонӣ дошта, ба таҷрибаи ғании таърихӣ-ҳуқуқӣ дар ин соҳа таъя мекунад. [1. с.21] Ин раванд аз ниёзҳои рушди ҷомеа сарчашма гирифта, шаклгирии он то андозае таҳти таъсири низоми ҳуқуқӣ ва қонунгузории Русияи тоинқилобӣ, баъдан Иттиҳоди Шуравӣ, ҳамчунин таъсири рӯйдодҳои инқилобӣ дар ҳуди Тоҷикистон ва раванди минбаъдаи ташаккули тақмилиёбии қонунгузорӣ сурат мегирифт. Дар ин росто Тоҳиров Ф.Т. чунин зикр намудааст, ки: «ягонасозии меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ дар қонунгузории Тоҷикистон ин тамоюли нав буда, имконияти медиҳад муносибатҳои ҷамъиятии маҷроӣ нав танзим карда шаванд» [12, с.3].

Тоҷикистони муосир, масъалаи рушди соҳаҳои иқтисодиву хоҷагидориро дар зери таваҷҷуҳи хос қарор дода, онро дар сатҳи Конституционӣ муқаррар намудааст. [2. м.12] Раванди ягонасозӣ дар илми ҳуқуқшиносӣ дар шароити муосир аҳамияти торафт муҳимро пайдо мекунад. Ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ муносибатҳои дорои унсури хориҷиро танзим менамояд ва нисбат ба онҳо меъёрҳои ҳуқуқии он давлате татбиқ мегарданд, ки ба ҳуқуқи он меъёрҳои мавҷудаи коллизсионӣ таъсир мерасонанд.

Шакли асосии ҳуқуқии татбиқи ягонасозӣ дар соҳаи ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ бастанӣ шартномаҳои байналмилалӣ мебошад, ки меъёрҳои ягонасозишуда оид ба институтҳои истифодашаванда дар муқаррарсозии робитаҳои иқтисодии байналмилалӣ дар бар мегиранд. Ҳамин тавр, ягонасозии байналмилалӣ ҳам нисбат ба меъёрҳои коллизсионӣ ва ҳам нисбат ба меъёрҳои моддӣ-ҳуқуқии ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ амалӣ мегардад. Меъёрҳои коллизсионӣ, асосан, дар заминаи шартномаҳои дучониба оид ба кумаки ҳуқуқӣ муттаҳид карда мешаванд.

Таърихи рушди равандҳои ягонасозӣ ба таври муфассал дар қорҳои Н. Г. Вилкова [11] баррасӣ шудааст. Дар доктринаи ҳуқуқии ватанӣ ақидаи ягона дар мавриди таърифи ягонасозӣ дар ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ ташаккули наёфтааст, аммо моҳияти ин падида аз ҷониби аксари муҳаққиқон ба таври шабеҳ арзёбӣ мегардад.

Л. А. Лунтс мафҳуми ягонасозиро ба бартаарафсозии ихтилофоти қонунгузории маданияи

моддии давлатҳои гуногун маҳдуд менамояд [10. с. 39].

Зарурати ягонасозӣ аз он вобаста аст, ки аввалан, дар меъёрҳои коллизии низомҳои алоҳидаи ҳуқуқӣ ихтилофот мавҷуданд ва онҳо метавонанд истифодаи меъёрҳои ҳуқуқи давлатҳои гуногунро талқин намоянд. Масалан, шартҳои созишномаи савдои байналмилалӣ дар баъзе кишварҳо бо қонуни дохилии макони бастанӣ шартнома танзим карда мешаванд, дар дигар кишварҳо тавассути қонуни давлати фурушанда, дар кишварҳои сеюм ба қонуни маҳали иҷроӣ шартнома. Сониян, ҳуқуқи моддии барои татбиқи интиҳобшудаи давлатҳои алоҳида метавонад хусусиятҳои худро дошта бошад ва барои як ниҳоди ҳуқуқӣ меъёрҳои гуногун мазмунӣ пешбинӣ намояд.

Аз ин рӯ, ягонасозии ҳуқуқӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ аз он иборат аст, ки усули коллизии худ аз худ ҳалли мустақими танзими муносибатҳои дорои унсӯри хоричиро фароҳам оварда наметавонад. Дар чунин маврид номуайяни ба вучуд меояд, ки онро ё бо меъёрҳои моддӣ (ҳуқуқи дохилӣ) ва ё бо татбиқи мустақими меъёрҳои байналмилалӣ ягонасозишуда ҳал мекунанд. Бо вучуди ин, ҳангоми татбиқи механизми ягонасозӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ, принципҳои асосии он бояд ба ғояҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ таъя намуда, пеш аз ҳама, риояи талаботи Эҷломияи умумии ҳуқуқи башар ва Конвенсияи соли 1950 оид ба ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсонро таъмин намоянд.

Мувофиқи вазифаҳои худ, ягонасозӣ метавонад **байналмилалӣ**, яъне барои ҳамаи давлатҳо ва ё **минтақавӣ**, ки муносибатҳои шахрвандон ва шахсони ҳуқуқии гурӯҳи мушаххаси давлатҳоро (масалан, Аврупо, Амрикои Лотинӣ ва ғ.)-ро ифода мекунад, шавад.

Дар конференсияҳои махсуси байнипарламентии солҳои 1975 (Панама) ва 1979 (Уругвай), ки таҳти роҳбарии Созмони давлатҳои Амрико баргузор гардиданд, 13 созишнома оид ба масъалаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ, аз ҷумла созишномаҳо оид ба харидуфурӯши байналмилалӣ мол ва ғайра қабул шуданд. Аз ҷумлаи намунаҳои муваффақи ягонасозии ҳуқуқи коллизии, метавон ба ягонасозии санадҳои меъриӣ ҳуқуқи минтақавӣ кишварҳои Амрикои Лотинӣ ишора кард. Дар Конференсияи IV амрикоӣ дар соли 1928 «Кодекси Бустанте» қабул гардид, ки он ягона маҷмуи бартаарафкунандаи меъёрҳои коллизии (437 модда) ба ҳисоб меравад, ки ба рушди ҳуқуқи коллизии дар ҳамаи қитъаҳо таъсири ҷиддӣ гузошт.

Илова бар ин, як қатор созишномаҳои байналмилалӣ сатҳи умумичаҳонӣ оид ба танзими муомилоти хоричии иқтисодӣ мавҷуданд. Аз ҷумла:

- Конвенсияҳои Гаагаи соли 1964 «Дар бораи қонуни ягона оид ба харидуфурӯши байналмилалӣ мол»;
- «Дар бораи қонуни ягона оид ба тартиби бастанӣ шартномаҳои хариду фурӯши байналмилалӣ».

Дар ин самт Конвенсияи СММ оид ба шартномаҳои харидуфурӯши байналмилалӣ мол (Вена, 1980) [4] аҳамияти хоса дорад. ИҶШС 23 майи соли 1990 ба он ҳамроҳ гардид ва меъёрҳои он барои Тоҷикистон ҳамчун вориси ҳуқуқи собиқ давлати шуравӣ ҳатмӣ мебошанд. Конвенсия танҳо нисбат ба шартномаҳои харидуфурӯши байналмилалӣ, ки баъд аз ин сана баста шудаанд, татбиқи мегардад.

Намунаи дигари ягонасозии умумичаҳонии ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ дар соҳаи мувофиқии маданӣ Конвенсияи Вена оид ба муносибатҳои дипломатӣ (1961) [5] ва Конвенсияи Нью-Йорк оид ба эҷироф ва иҷроӣ ҳукмҳои судҳои ҳақамии хоричӣ (1958)[6] мебошанд.

Барои он ки меъёрҳои ягонасозишуда, ки дар созишномаҳои байналмилалӣ муқаррар шудаанд, дар дохили кишвар амал кунанд ва барои ташкилотҳо ва шахрвандони давлат ҳатмӣ гарданд, тартиби махсуси ҳуқуқӣ - трансформатсия зарур аст. Мувофиқи қисми 3 моддаи 7 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шартномаҳои байналмилалӣ

Чумхурии Тоҷикистон», меъёрҳои созишномаҳои нашршудаи байналмилалӣ, ки барои татбиқ талаботи қабули санадҳои дохилиро надоранд, дар Тоҷикистон бевосита амал мекунанд. Барои амалӣ намудани дигар меъёрҳои созишномаҳо, санадҳои дахлдори ҳуқуқӣ қабул карда мешаванд.

Дар хусуси татбиқи бевоситаи меъёрҳо нисбат ба шахсони воқеӣ бошад, ин имконият танҳо дар ҳолатҳои истисноӣ ва дар асоси шартномаҳои байнидавлатӣ, ки барои ин ҳадаф истифодаи механизмҳои дахлдорро пешбинӣ менамоянд, амалӣ карда мешавад. Ба он оинномаи Трибунали байналмилалӣ ҳарбӣ дар Нюрнбергро мисол овардан мумкин аст.

Татбиқи мустақими меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар Конститутсияи Чумхурии Тоҷикистон низ муқаррар шудааст [2. қ.3 м.10]. Ҳуқуқи ҳар шахс барои муроҷиат ба мақомоти байнидавлатӣ ҷиҳати ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон мустақкам гардидааст, аммо барои ин бояд шартномаи дахлдор мавҷуд бошад ва ҳамаи роҳҳои дохилии ҳимояи ҳуқуқӣ пурра истифода шуда бошанд [7].

Ба шартномаҳои байналмилалӣ низ меъёри умумии Конститутсия оид ба наشري расмӣ қонунҳо татбиқ мегардад. Танҳо шартномаҳои расман нашршуда метавонанд бевосита амал кунанд. Баъзе ҳуқуқшиносон ифодаи «амали бевосита»-ро ҳамчун имконпазирии татбиқи мустақими меъёрҳои байналмилалӣ берун аз низоми ҳуқуқи миллий тафсир намудаанд. Давлатҳо тартиботи гуногуни ҳамкориҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва дохилиро муқаррар кардаанд, вале ҳамаи онҳо аз низоми ҳуқуқи миллий бармеоянд, бинобар ин суҳан гуфтан дар бораи амали бевоситаи ҳуқуқи байналмилалӣ берун аз он ҷойиз нест. Аз нуқтаи илми назарияи давлат ва ҳуқуқ, меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар таркиби низоми ҳуқуқи кишвар амал намуда, мувофиқи ҳадафҳо, принсипҳо ва тартиботи мурофиавии дар он пешбинишуда татбиқ мегарданд.

Дар ин маврид масъалаи таносуби шартнома ва санади ҳуқуқи барои иҷрои он қабулшуда ба миён меояд. Мақомоти татбиқкунанда ба санади ҳуқуқи миллие така мекунанд, ки эътирофи расмӣ давлатро дар уҳдадорӣҳои байналмилалӣ худ инъикос менамояд. Меъёрҳои шартномаҳои байналмилалӣ танҳо дар ҳолати коллизияи ошкоро бартарӣ доранд. Баъд аз ворид шудан ба низоми ҳуқуқи миллий, меъёрҳои байналмилалӣ робитаи худро бо низоми ҳуқуқи байналмилалӣ аз даст намедиханд. Онҳо бояд дар заминаи дигар меъёрҳои байналмилалӣ дарк ва мувофиқи қоидаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ тафсир карда шаванд. Доираи амали онҳо дар замон ва фазо тибқи ин муқаррарот муайян мегардад.

Аз ҷиҳати нишонаҳои ҳуқуқӣ-техникӣ, меъёрҳои ягонасозишуда бо меъёрҳои моддӣ ва мурофиавии ҳуқуқи миллий ҳамроҳанг буда, аз мафҳумҳои ҳуқуқӣ ва сохторҳои монанд истифода мекунанд. Бо вучуди ин, дар қараёни ягонасозии байналмилалӣ метавонанд меъёрҳо ва ҳатто институтҳои ҳуқуқи нав ташаккул ёбанд, ки хусусиятҳои робитаҳои иқтисодии хориҷиро инъикос намуда, қаблан ба ҳуқуқи миллий маълум набуданд ва онҳо мафҳумҳои ҳуқуқиро дар соҳаҳои гуногуни ҳуқуқ ва дохилӣ ягона месозанд.

Аз рӯи қувваи ҳуқуқӣ, меъёрҳои моддӣ ягонасозишуда мисли меъёрҳои ҳуқуқи миллий метавонанд императивӣ бошанд (ҳатмӣ барои субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ) ё иҷозат диҳанд, ки тарафҳо аз муқаррароти онҳо хориҷ шаванд (меъёрҳои диспозитивӣ). Баъзе меъёрҳо танҳо бо риояи шартҳои муайян тағйир дода мешаванд - масалан, вобаста ба хусусияти шартномаи басташаванда. Ин нави меъёрҳо «нисбатан императивӣ» номида мешаванд.

Ба андешаи мо, ҳангоми татбиқи раванди **ягонасозӣ**, механизми зерин истифода мегардад: омӯзиш ва таҳлили амалияи судӣ ва арбитражии ҳам давлати худӣ ва ҳам давлатҳои дигар, амалияи шартномавии байналмилалӣ, гузаронидани таҳқиқоти компаративӣ нисбат ба қонунгузориҳои давлатҳои гуногун, машваратҳои мутақобила ва дигар таҳлилҳои муқоисавии ҳуқуқӣ. Раванди ягонасозӣ аз якҷанд марҳила иборат мебошад.

Дар марҳилаи аввал, пас аз омӯзиш ва таҳлили амалияи судӣ ва арбитражии давлатҳои гуногун, инчунин амалияи муносибатҳои шартномавии байналмилалӣ, зарурати таҳияи **меъёрҳои ҳуқуқии** яғнасосишуда вобаста ба самтҳои алоҳида (институтҳои ҳуқуқ) муайян карда мешавад.

Марҳилаи дуюм **қабули мустақими санади дахлдор** мебошад. Дар боло мо як қатор ташкилотҳои байналмилалиро зикр кардем, ки фаъолияти онҳо ба таҳияи санадҳои яғнасосишуда ва шаклҳои ин гуна санадҳо равона шудааст. Ин марҳила мураккабтарин ба ҳисоб меравад, зеро аз гуногунрангии мавҷуда бояд шакли яғна интиҳоб карда шавад.

Марҳилаи сеюм **пайвастании давлатҳо** ба санади нав мебошад. Пеш аз ин, бояд дар сатҳи давлатӣ дарк карда шавад, ки тағйири танзими ҳуқуқии амалкунанда зарурати воқеӣ аст.

Дар марҳилаи охирин лозим аст, ки меъёрҳои дохилимиллӣ ба меъёрҳои шартномаи байналмилалӣ мутобиқ гардонидани шаванд. Ин масъала барои таъмини яғнагии амалисозии меъёрҳои яғнасосишуда аҳамияти махсус дорад.

Ҳамин тавр, яғнасосии меъёрҳои ҳуқуқ дар ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ, роҳи ҳалли оптималии тарзу усули бидуни ихтилоф ҳал намудани вазъиятҳои хусусии ҳуқуқӣ ба шумор меравад. Дар соҳаи уҳдадорӣҳои байналмилалӣ ва хориҷию иқтисодӣ бошад, яғнасосӣ барои ба ҳаққи ақал расонидани масъалаҳои баҳснок равона мегардад, ки онҳо аз гуногунии низоми ҳуқуқӣ сар мезананд.

Ҳангоми бастании созишномаҳо миёни муассисаҳои миллӣ, аз ҷумла палатаҳои савдо низ, яғнагӣ таъмин мегардад. Аммо барои он ки меъёрҳои таҳияшудаи яғнасосишуда ба меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ табдил ёбанд, зарур аст, ки онҳо ҳамчун омилҳои қонунан ҳатмӣ, аз ҷониби давлатҳои иштирокчӣ эътироф шаванд. Чунин эътирофномаи дар асоси принципи мутақобила сурат мегирад, ки унсури муҳимми раванди эҷоди меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва хусусияти функционалии онҳо ба ҳисоб меравад.

Дар ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ дар давраи Шуравӣ «назарияи табодули меъёрҳо» амал мекард, ки масъалаҳои ба қонунгузориҳои миллӣ ворид намудани меъёрҳои шартномаҳои байналмилалӣ ҳал мекард. Принципи асосии назария дар муқоисаи системаҳои ҳуқуқ ва номумкин донишҳои татбиқи мустақими меъёрҳои шартнома, бе «санади табодули меъёрҳо» ифода меёфт.

Ин ба он ишора мекунад, ки ба меъёрҳои шартномаҳои байналмилалӣ Тоҷикистон (ҳам амалкунанда ва ҳам ояндаи он) қувваи ҳуқуқии миллӣ дода мешавад. Ин ҳолат дар мод. 7 Кодекси маданияи ҚТ [3], мод. 8 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шартномаҳои байналмилалӣ» [8] ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» [9] тасдиқи худро ёфтааст. Ҳангоми ворид гардидани муқаррароти шартномаи байналмилалӣ ба ҳуқуқи миллӣ дар шакли қонун, меъёрҳои он дорои қувваи ҳуқуқии қонун хоҳанд буд. Агар шартнома бо санади зерқонунӣ ворид карда шавад, меъёрҳои он қувваи ҳуқуқии ҳамин санадро касб менамоянд. Бо вучуди ин, меъёрҳои яғнасосишудаи шартномаҳо нисбат ба меъёрҳои ҳуқуқи миллӣ мақоми авлотарро соҳиб мешаванд. Дар ин асос, онҳоро метавон меъёрҳои махсус номид, дар ҳоле ки меъёрҳои ҳуқуқи миллӣ - умумӣ мебошанд. Ин ба принципи ҳуқуқ мутобиқат дорад: меъёрҳои махсус ҳамеша нисбат ба меъёрҳои умумӣ бартариҳои татбиқ доранд; ҳамин тавр, шартномаи дучонибаи байналмилалӣ моҳиятан меъёри махсусро нисбат ба шартномаҳои бисёрҷонибаи минтақавӣ ё умумбашариҳо касб менамояд.

Қувваи ҳуқуқии созишномаи байналмилалӣ дар ҳудуди давлати иштирокчӣ аз лаҳзае муқаррар мегардад, ки созишнома ба эътибор даромада, шумораи зарурии ратификатсияҳоро ба даст орад. Қатъ гардидани амалияи созишнома ба хориҷ шудан ё қатъ шудани амали созишнома аз тарафи давлат иртибот мегирад.

Ифодаи иродаи давлатҳо метавонад ба таври шартномавӣ сурат гирад. Ин навъи танзим аксаран нисбат ба ворид кардани ҷунин меъёрҳо ба ҳуқуқи дохилӣ ё тағйир додани қонунгузорӣ мутобиқ ба онҳо самарабахштар мебошад. Пас аз тасдиқи он тавассути меъёри умумии ҳаволақунанда, ки дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар шудааст ва баъди санади эътирофнамояй ё ҳамроҳшавӣ ба созишномаи байналмилалӣ, зарурати сохтани механизми иловагии табодули меъёрҳо ба низомии ҳуқуқи дохилӣ боқӣ наметонад.

Созишномаи байналмилалӣ, ки ба танзими муносибатҳои байналмилалӣ хусусӣ равона гардида, аз меъёрҳои ягонасозишуда иборат аст, ҳамчун манбаи ҳуқуқи миллий эътироф мегардад, зеро ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ ҷузъи низомии ҳуқуқи дохилии давлат мебошад. Илова бар созишномаҳои байналмилалӣ, қонунгузории миллий низ ҳамчун манбаи ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ шинохта мешавад. Дар ин самт, мувофиқи қисми 3 моддаи 10 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [2] ва моддаи 7 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, созишномаи байналмилалӣ нисбат ба меъёрҳои ҳуқуқи миллий афзалият дорад[3]. Бо вучуди ин, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ё тартиби муайян намудани он созишномаҳои байналмилалӣро, ки нисбат ба меъёрҳои дохилии миллий қувваи болоӣ доранд, мушаххасан нишон наметоҳад.

Шартномаҳои байналмилалӣ асоси ҳуқуқи муносибатҳои байналмилалӣро ташкил дода, ба таъмини сулҳ ва амният, густариши ҳамкориҳои байналмилалӣ мутобиқ ба ҳадафҳо ва принсипҳои Оинномаи СММ хизмат мекунад. Онҳо дар ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон, инчунин дар таъмин намудани манфиатҳои қонунии давлатҳо нақши муҳим доранд. Ин таъриф ба меъёрҳои Конвенсияҳои Вена — Конвенсияи Вена оид ба ҳуқуқи шартномаҳои байналмилалӣ (1969) ва Конвенсияи Вена оид ба ҳуқуқи шартномаҳои байни давлатҳо ва ташкилотҳои байналмилалӣ (1986) мувофиқ аст.

Дар ин маврид ду ҷиҳат махсус таъкид мегардад:

1. Гарчанде дар матн ба “шакли ҳаттӣ” ишора шудааст, меъёрҳои қонун бо назардошти хусусияти онҳо тавассути созишномаҳои лафзӣ низ татбиқ мешаванд. Ин ҳолат дар моддаи 3 Конвенсияи Венаи соли 1986 мустақкам шудааст.

2. Амали Конвенсияҳои Вена ва, мутаносибан, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи шартномаҳо, ба созишномаҳои байнидавлатии дорои хусусияти сиёсӣ татбиқ намегарданд.

Дар ҳолати ихтилоф доштани меъёрҳои ҳуқуқи дохилӣ ва меъёрҳои созишномаи байналмилалӣ, меъёрҳои созишномаи байналмилалӣ танҳо дар сурате амал мекунад, ки созишнома аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф гардида бошад.

Раванди афзоиши тамоюли умумисозӣ дар ҳуқуқ самти асосӣ ва ҳадафи рушди раванди ягонасозӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ ба ҳисоб меравад. Тафовут дар мафҳумҳо ва истилоҳоти низомҳои ҳуқуқи миллии давлатҳо, дар навбати худ, зарурати рушди дарозмуддати ин равандро дар сатҳи байналмилалӣ ба вучуд меорад.

Ҳангоми анҷом додани ягонасозӣ механизмҳои омӯзиш ва таҳлили таҷрибаи судӣ ва ҳақамии дохилӣ ва хориҷӣ, таҷрибаи шартномавии байналмилалӣ, гузаронидани таҳқиқоти компаративистии қонунгузории давлатҳои дигар, машваратҳои мутақобила ва дигар таҳлилҳои муқоисавии ҳуқуқӣ истифода мегарданд.

Худи раванди ягонасозӣ аз чанд марҳила иборат аст:

1. Марҳилаи аввал - муайян намудани зарурати коркарди меъёрҳои нави унификатсионӣ дар асоси омӯзиши таҷрибаи судӣ, ҳақамӣ ва шартномавии байналмилалӣ;

2. Марҳилаи дуюм - таҳияи ҳуҷҷати мутобиқ ба ин ҳадаф. Ин марҳила аз ҳама душвор аст, зеро аз байни гуногунандешиҳо бояд меъёри ягона интихоб гардад;

3. Марҳилаи сеюм - ҳамроҳшавии давлатҳо ба ҳуҷҷати нав. Ин амал бояд пас аз дарки зарурати тағйири низоми мавҷудаи танзим иҷро шавад;

4. Марҳилаи чорум - мутобиқсозии меъёрҳои ҳуқуқи миллӣ ба меъёрҳои созишномаи байналмилалӣ. Ин марҳила барои таъмини ягонагии татбиқи меъёрҳои ягонасозӣ муҳим мебошад.

Бо ин ҳадаф, ба созишномаҳои байналмилалӣ ягонасозӣ бандҳо дар бораи таъмини тафсири ягона ворид карда мешаванд. Аввалин маротиба чунин меъёрҳо ба Конвенсия “Дар бораи муҳлати даъво дар харидуфурӯши байналмилалӣ мол” (1974) дохил карда шуданд.

Ҳамин тавр, ба ҳулоса омадан мумкин аст, ки:

1. Ягонасозии меъёрҳои ҳуқуқӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ як падидаи оптималӣ барои ҳалли беихтилофи муносибатҳои хусусӣ-ҳуқуқӣ дониста мешавад. Дар соҳаи уҳдадорӣҳои савдои хориҷӣ, ҳадафи асосии ягонасозӣ кам кардани ихтилофоте мебошад, ки бар асари тафовутҳои низомҳои ҳуқуқии миллӣ ба вучуд меоянд. Раванди ягонасозиро метавон чун шакли махсуси қонунҷодӣ муайян кард, ки ба коркарди меъёрҳои нав, ягона ва ҳамохангсозандаи ҳуқуқ равона шудааст;

2. Худи раванди ягонасозиро метавон ҳамчун шакли **эҷоди меъёрҳои ҳуқуқӣ** муайян кард, ки таҳти таъсири он эҷоди меъёрҳои нав, ягона ва оммавӣ сурат мегирад ва минбаъд, ҳаллу фасли бидуни ихтилофи муносибатҳои хусусии ҳуқуқӣ имконпазир мегардад. Ягонасозии уҳдадорӣҳои савдои хориҷӣ, пеш аз ҳама, ба **ягонасозии унсурҳои муносибатҳои ҳуқуқии хориҷӣ** равона карда мешавад: субъекти ҳуқуқ, объекти уҳдадорӣ, фактҳои ҳуқуқӣ ва муҳтавои ҳуқуқӣ;

3. Дар натиҷа, **равандҳои интегратсионӣ дар ҳуқуқ** дар чанд шакл зухур мекунанд. Аз мавқеи таҳлили полисистемавӣ, интегратсия дар соҳаи ҳуқуқӣ дар робитаҳои зерин таҷассум меёбад:

- робитаи байни ҳуқуқи байналмилалӣ ва ҳуқуқи миллӣ;
- робитаи байни системаҳои ҳуқуқии миллӣ;
- робитаи дохилиҳуқуқӣ, яъне байни унсурҳои яқояи системаи ҳуқуқии давлатӣ.

#### **ПАЙНАВИШТ:**

1. Буриев, И.Б. Ниҳодҳои давлатдорӣи тоҷикон: назария ва таърих [Матн] / Буриев И.Б. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 367 с.
2. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1994 (бо тағйироту иловаҳои 26 сентябри соли 1999 ва 22 июни соли 2003, 22.05.2016) Душанбе. Шарҳи Озод, 2016. - 87 с.
3. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қ 1.2,3 <http://www.mmk.tj> Маркази миллии қонунгузорӣи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. (санаи муроҷиат: 25 августи соли 2026).
4. Конвенсияи СММ оид ба шартномаҳои харидуфурӯши байналмилалӣ мол, Вена, 1980. <http://www.mmk.tj> Маркази миллии қонунгузорӣи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. (санаи муроҷиат: 20 июли соли 2026).
5. Конвенсияи Вена оид ба муносибатҳои дипломатӣ аз соли 1961. <http://www.mmk.tj> Маркази миллии қонунгузорӣи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. (санаи муроҷиат: 20 июли соли 2026).
6. Конвенсияи Нью-Йорк оид ба эътироф ва иҷрои ҳукмҳои судҳои ҳақами хориҷӣ аз соли 1958. <http://www.mmk.tj> Маркази миллии қонунгузорӣи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. (санаи муроҷиат: 20 июли соли 2026).
7. Конвенция об учреждении Многостороннего агентства по гарантиям инвестиций // Ведомости СНД и ВС РФ от 7 января 1993., №1, ст. 22.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шартномаҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 1999. – № 12. – Мод. 348;

2001. – № 7. – Мод. 484; 2005. – № 12. – Мод. 654.
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» [http:// www.mmk.tj](http://www.mmk.tj) Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. (санаи муроҷиат: 25 августи соли 2026)
10. Лунц Л.А., Марышева Н.И., Садилов О.Н. Международное частное право: [Текст] // Лунц Л.А., Марышева Н.И., Садилов О.Н. Учебник. - Лунц Л.А., Марышева Н.И., Садилов О.Н. - Москва: Юрид. лит., 1984. – 336с.
11. Вилкова Н.Г. Региональная унификация коллизионных норм и международные коммерческие контракты // [Текст] // Юридический мир. - 1997. - № 10. - С. 15-33.
12. Тохиров Ф.Т. «Маҷмуи санадҳои ҳуқуқии Ҳукумати коргару деҳқони Ҷумҳурии Шӯравии Тоҷикистон» ҳамчун манбаи ҳуқуқӣ // Давлат ва ҳифзи ҳуқуқҳои шахс дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 1992. – С. 3-8.

#### REFERENCES:

1. Buriev, I.B. Institutions of Tajik Statehood: Theory and History [Text] / Buriev I.B. – Dushanbe: Irfon, 2016. – 367 pp.
2. Constitution of the Republic of Tajikistan of 1994 (with amendments and additions of September 26, 1999, June 22, 2003, and May 22, 2016). Dushanbe: Sharqi Ozod, 2016. – 87 pp.
3. Civil Code of the Republic of Tajikistan (Parts 1, 2, 3) <http://www.mmk.tj> National Center for Legislation under the President of the Republic of Tajikistan.
4. UN Convention on Contracts for the International Sale of Goods (Vienna, 1980) [http:// www.mmk.tj](http://www.mmk.tj) National Center for Legislation under the President of the Republic of Tajikistan. (Date of appeal: 20 July 2026)
5. Vienna Convention on Diplomatic Relations (1961). [http:// www.mmk.tj](http://www.mmk.tj) National Center for Legislation under the President of the Republic of Tajikistan. (Date of appeal: 20 July 2026)
6. [http:// www.mmk.tj](http://www.mmk.tj) National Center for Legislation under the President of the Republic of Tajikistan. (Date of appeal: 20 July 2026)
7. Convention Establishing the Multilateral Investment Guarantee Agency, // Bulletin of the Congress of People's Deputies and the Supreme Soviet of the Russian Federation, January 7, 1993, No. 1, Art. 22.
8. Law of the Republic of Tajikistan "On International Treaties of the Republic of Tajikistan" // Bulletin of the Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan. – 1999. – No. 12. – Art. 348; 2001. – No. 7. – Art. 484; 2005. – No. 12. – Art. 654.
9. Law of the Republic of Tajikistan "On Normative Legal Acts" <http://www.mmk.tj> National Center for Legislation under the President of the Republic of Tajikistan. (Daye of appeal: August 25? 2026)
10. Lunts L.A., Marysheva N.I., Sadikov O.N. Private International Law: [Text] // Lunts L.A., Marysheva N.I., Sadikov O.N. Textbook. – Moscow: Yurid. lit., 1984. – 336 pp.
11. Vilkova N.G. Regional Unification of Conflict-of-Laws Rules and International Commercial Contracts // Yuridicheskiy Mir. 1997. №. 10. - 18 pp.
12. Tokhirov F.T. "Collection of Legal Acts of the Workers' and Peasants' Government of the Soviet Republic of Tajikistan" as a Legal Source // The State and the Protection of Individual Rights in the Republic of Tajikistan. – Dushanbe, 1992.